

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

ROČNÍK II ČÍSLO 3-4
1954

SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED, BRATISLAVA

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ČLÁNKY

Chotek K., Pletené stavby na Slovensku — — — — —	237
Čajánková E., Život a kultúra rožkovianskych Cigánov II — — — —	285
Petách E., Parohové prachovnice v zbierkach Štátneho východoslovenského múzea v Košiciach — — — — —	309
Koma J., Košíkárstvo v Bardejove a na okolí — — — — —	348
Švecová-Gaňová S., Letné kuchyne vo Veľkých Zalužiciach — — —	386
Mrlían R., Za rozvoj klasického odkazu ľudového umenia — — — — —	391
Žatko R., Register Národopisného sborníka I—XI (1939—1952) — — —	410

MATERIÁLIE — ARCHÍV

Húščava A., Archívne pramene k etnografickým štúdiám — — — — —	421
Horváth P., Archívne pramene k etnografickým štúdiám — — — — —	429
Watzka J., Archívne pramene k etnografickým štúdiám — — — — —	430

ZPRÁVY

Filová-Barabášová B., Prvý národopisný výskum kultúry a spôsobu života robotníckej triedy na Slovensku — — — — —	432
Plicková E., Štyridsať rokov činnosti keramikára H. Landsfelda — — —	438
Plicková E., Školenie muzejných pracovníkov v Bojniciach — — — — —	441

RECENZIE — REFERÁTY

Kollár J., Národné spievanky I.—II. Michálek J. — — — — —	443
Güntherová-Mayerová A., Ferdiš Kostka. Kostková A. — — — — —	449
Slovenské ľudové piesne II. Podolák J. — — — — —	451
Pamiatky a múzeá. Pátková J. — — — — —	453
Nejedlý Z., Za kulturu lidovou a národní. Podolák J. — — — — —	457
Vrabcová E.—Stanovský V., O ruské a sovietské lidové slovesnosti. Michálek J. — — — — —	460
Sovetskaja etnografija 1953. Čajánková E. — — — — —	462
Moľdavskej folklor. Komorovský J. — — — — —	464
Thomson G., O staré řecké společnosti. Urbanová V. — — — — —	466
Bühler, Plangi. Voráček J. — — — — —	468
Kirschner H., Ein archäologischer Beitrag zu Urgeschichte des Schamanismus. Voráček J. — — — — —	470

EMÍLIA ČAJÁNKOVÁ

ŽIVOT A KULTÚRA ROŽKOVIANSKÝCH CIGÁŇOV (Pokračovanie)

RODINA, JEJ MAJETKOVÉ A PRÁVNE POMERY

Kočovnú skupinu tvorila rodina, ktorá pozostávala z niekoľkých ženatých bratov, ich ženatých synov a detí. Takúto kočovnú skupinu nazývajú Cigáni usadení dnes v Rožkovianoch „partija“. O záležitostiach celej takejto rodiny rozhodoval vajda, cigánsky „thute“ „mujaľo“ alebo „čibalo“. Volili ho doživotne všetci dospelí členovia rodiny, mužovia i ženy.

Obvykle ním býval najstarší mužský člen rodiny, ale nemusel ním byť v tom prípade, keď ostatní uznali niektorého iného staršieho muža za šikovnejšieho a schopnejšieho na túto funkciu. V dôležitejších veciach sa thute radil s ostatnými staršími mužmi, totiž so svojimi bratmi, so svojimi staršími synmi, ako aj so staršími synmi svojich bratov. Týchto starších mužov v rodine nazývali všetci „phuro dad“ (starý otec) a ich ženy „phuro daj“ (stará matka) bez ohľadu na ich skutočný príbuzenský vzťah.

Vajda rozhodoval prakticky o všetkých záležitostiach rodín, avšak predtým, ako by bol o niečom rozhodol, radil sa s ostatnými. Rozhodoval o nasledovných veciach:

1. Ktorým smerom a kde má ísť celá kočovná skupina, ako dlho sa kde zdrží.

2. Mal právo vylúčiť hociktorého príslušníka rodiny, ktorý sa nechcel podriaďiť záujmom ostatných, robil stále výtržnosti, alebo dokonca niekoho zo svojej skupiny zavraždil. Takýto muž sa potom musel od svojej partije odlúčiť, vziať svoj voz so ženou a deťmi a ísť svojou cestou. Kočoval potom ďalej sám, alebo sa pridal k inej partiji.

3. Prijímal do partije muža s rodinou, ktorý patrila predtým k inej partiji a z určitých príčin bol z nej vylúčený alebo dobrovoľne odišiel a požiadal cudzieho vajdu, aby ho prijal do svojej partije. Bolo povinnosťou vajdu prijať ho aj s rodinou na určité skúšobné obdobie. Ak sa zniesol s ostatnými členmi kočovnej skupiny, ku ktorej chcel v budúcnosti patriť, bol po skúšobnom období adoptovaný do tejto partije zvláštnym obradom. Adoptácia sa diala za prítomnosti celej skupiny. Vajda a muž, ktorý mal byť adoptovaný, sadli si na zem oproti sebe. Vajda predniesol kratšiu reč, v ktorej upozornil muža žiadajúceho o prijatie na zlé následky, keby nejakým spôsobom zneužil ochotu rodiny, ktorá ho prijíma za svojho člena (vyschli by mu oči, do smrti ho bude triasť zimnica, potkany mu vyžerú vnútornosti a pod.). Na druhej strane vyzval prítomných, aby sa správali k tomuto mužovi tak ako ku ktorémukol'vek inému členovi rodiny. Nato vajda a tento muž vzali do pravej ruky nádobu s pálenkou, ľavú ruku položili jeden druhému na pravé rameno a pili, dívajúc sa jeden druhému do očí, či nevidia u druhého nejaké falošné myšlienky. Po tomto obrade sa stal adoptovaný aj s rodinou právoplatným členom partije so všetkými právami a povinnosťami.

4. Vajda mal dôležitú funkciu pri rôznych rodinných príležitostiach a obradoch. Keď sa narodilo dieťa, priniesli mu ho ukázať najprv a potom až ostatným. Neskôr vajda novonarodené deti aj krstil. Pri svadbe konal vajda sobášne obrady. Svadby sa zúčastňovala celá rodina. Vajda nalial ženíchovi i neveste do dlaní pálenku so soľou. Nevesta pila zo ženíchových dlaní a ženích z nevestiných, pričom vajda hovoril, aby si vzájomne pomáhali, aby boli šťastní, aby mali mnoho detí a vyhlásil ich za muža a ženu. Keď niektorého príslušníka partije pochovávali, vajda sa s ním v mene svojom aj v mene ostatných rozlúčil nad hrobom a prvý hodil na hrob hrst hliny.

Členovia partije boli povinní poskytovať si navzájom pomoc. Ak napr. umreli deťom rodičia, ostatní sa o ne starali ako o svoje vlastné. Práve tak sa starali o starých ľudí, ktorí neboli schopní zohnať si potravu, prípadne odev. Konečne starých ľudí bolo v takejto skupine veľmi málo, pretože následkom veľmi zlých životných podmienok (hlad striedajúci sa s nezdravou potravou, pobyt vo voze ako v jedinom prístreší aj za najnepriaznivejšieho počasia, zlé hygienické a zdravotné podmienky atď.) umierali v pomerne mladom veku 45—50 rokov. Alebo keď niektorá rodina (v zmysle monogamnej jednoty) nezohnala nijakú potravu, alebo len veľmi málo, ostatní sa s nimi podelili. Vysoko vyvinutý zmysel pre spolupatričnosť v takejto kočovnej skupine bol jednou z hlavných príčin, prečo sa Cigáni mohli až dodnes udržať pri tak vysokej úmrtnosti za tak nepriaznivých životných podmienok, v akých v kočovnom období žili. Dodnes sa táto

svojpomoc okrem iných foriem udržala, napr. pri svadbe a pohrebe. Hoci oproti pôvodnej, majetkove jednotnej skupine je už po tejto (t. j. majetkovej) stránke pomerne značná diferenciacia (na jednej strane úplne nemajetní, žijúci v pravom slova zmysle „z ruky do úst“, a na druhej strane pomerne zámožní majitelia koní a striebra a po usadení aj slušných domkov), navzájom si pomáhajú. Tak Cigáni po usadení sa sobášia už väčšinou v kostole, krstí a pochováva ich katolícky kňaz. Na všetky tieto obrady sú potrebné peniaze, čiastočne priamo na sám obrad, ale hlavne na odev (pri svadbe a pohrebe) a na hostinu (či už svadobnú, po krste alebo pohrebe). A tak aj dnes, keď sa v Rožkovianoch vydáva dievča, ktorého rodičia sú chudobní, alebo zomrie príslušník rodiny, ktorá ho sama nemôže dôstojne pochovať, ostatní príbuzní si pokladajú za povinnosť ich podporiť a vystroja svadbu alebo pohreb na spoločné trovy.

Podobný náhľad na povinnosti bohatých k nemajetným našiel Fridrich Engels v Írsku, ako o tom sám píše: „... A tak každý zámožnejší je v očiach sedliakových povinný podporovať svojich chudobnejších susedov, ak upadnú do biedy. Taká pomoc nie je almužnou, ale právom patrí chudobnejšiemu od bohatšieho člena rodu...“¹ A ďalej: „... Chápeme sťažnosť národohospodárov a právnikov, že nemožno írskym sedliakom vstúpiť pojem moderného občianskeho vlastníctva; vlastníctvo, ktoré má len práva, no nijaké povinnosti, nejde jednoducho Írom do hlavy. Chápeme tiež, že Íri, ktorí sú náhle presadení s takýmito naivnými rodovými predstavami do anglických a amerických veľkomiest medzi obyvateľstvo s úplne inými názormi na mravnosť a právo, že takíto Íri sa dostanú ľahko v otázkach mravnosti na scestie, strácajú pôdu pod nohami a často hromadne sa stávajú obeťami demoralizácie.“²

Podobnú situáciu v niektorých veciach nachádzame aj u Cigánov. Oni taktiež mali značne odlišný náhľad na súkromné vlastníctvo, právo a mravnosť ako národy, medzi ktorými sa pohybovali. K veciam nemali vysoko vyvinutý vlastnícky pomer, a to ani v období, keď boli všetci rovnako nemajetní, ani neskôr, keď niektorí z nich sa trochu rozmohli, ale vždy ochotne pomohli tým, ktorí práve niečo veľmi nutne potrebovali a nemohli si to sami obstaráť (vypomáhanie pri svadbe, pohrebe, pri varení, pri voľbe vajdu, pomoc striebrom, pomoc starým, sirotám a pod.). Vidíme to sčasti ešte aj dnes, keď napr. peniaze, ktoré zarobia, utratia v krátkej dobe na veci, ktoré nie sú prvoradé (cestovanie prvou triedou vo vlaku, hostenie širokého okruhu príbuzných a známych jedlom a pijatikou atď.). Nie je to ľahkomyselnosť v tom slova zmysle, ako ju my chápeme, je to proste ne-

¹ F. Engels, *Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu*, Bratislava 1951, 123.

² Tamže, 124.

zvyk mať naraz viac peňazí, neznalosť ich ceny a predovšetkým nemajetnícky vzťah k nim.

Na druhej strane tento neosobný pomer kočovných Cigánov k súkromnému vlastníctvu členov kočovnej skupiny ich priviedol k podobnému pomeru aj k vlastníctvu mimo kočovnej skupiny, teda k vlastníctvu domáceho obyvateľstva krajiny, v ktorej sa nachádzali. Preto keď niečo potrebovali, brali odtiaľ, kde to práve bolo (väčšinou to bola potrava, niekedy odev). Aj keď si vzali napr. z poľa zemiaky, zeleninu a iné poľnohospodárske produkty alebo v dedine nejakú hydinu, nemali pocit, že by škodili majiteľom týchto spotrebných statkov. Vedeli, že keď sa na to dôjde, budú mať z toho nepríjemnosti, preto sa snažili vziať si tieto veci tak, aby vlastníci prišli na to až vtedy, keď už budú preč. Necítili však, že by robili nejaké nemorálne činy. Že tu šlo čiste o záchranu holého života pred často hroziacou smrťou hladom, svedčí aj to, že si nikdy nerobili z potravín zásoby, ale brali si len toľko, čo práve nutne potrebovali. Prirodzeným následkom takéhoto chápania súkromného vlastníctva bolo, že Cigáni boli v neustálom konflikte s ochrancami súkromného vlastníctva — so žandármi, políciou, súdmi a podobnými inštitúciami.

Ako bolo už spomenuté, keď sa Cigáni čiastočne usadili, t. j. prešli z kočovného života na polokočovný, nastáva v tejto skupine majetková diferenciácia. Niektorí šikovnejší muži, ktorí kupčili s koňmi, nadobúdajú aj určitý majetok. Prirodzene, že ani týmto spôsobom si nemohli získať nijaký väčší kapitál, pretože predávali výlučne staré alebo chybné kone, priekupníctvom ktorých sa nedalo mnoho zarobiť, aj keď poznali rôzne praktiky ako na krátky čas niektoré chyby zastrieť. Za peňažnú hotovosť, ktorú priekupníctvom získali, nakupovali rôzne strieborné predmety (gombíky, prstene, záušnice, náramky, mince a pod.), ktoré boli pomerne lacné, takže niekoľko takýchto strieborných predmetov nepredstavovalo nijaký väčší kapitál. Predsa však títo priekupníci boli majetní v pomere k ostatným členom partije, ktorí nemali vôbec nič. Táto objektívne malá, no vo vnútri kočovnej skupiny veľká majetková diferenciácia sa odrazila aj pri volení nového vajdu. Tak už asi pred 40 rokmi muž, ktorého navrhli na miesto vajdu, sa musel preukázať určitým množstvom striebra, aby mohol byť zvolený. V prípade, že išlo o muža obzvlášť vhodného, ktorý nemal dostatočné množstvo striebra, najbližší príbuzní mu chýbajúcu čiastku doložili. Vajda totiž musel mať v tomto období striebornú paličku (rupune rovli). Robili ju yraj tiež kováči, podobne ako náramky. Okrem toho mal vajda na veste strieborné predmety ako odznak svojej hodnosti. Tým, že sa na funkciu vajdu volí najbohatší člen skupiny, rastie aj jeho právomoc. Zatiaľ čo do tohto obdobia sa vo všetkom radí so staršími členmi kočovnej skupiny, radí sa s nimi čím ďalej tým menej, až nakoniec sa z pôvodného demokra-

tického vodcu stáva diktátor. Okolo tridsiatych rokov tohto storočia voľba vajdu prestáva. Po zomrelom vajdovi nastupuje jeho najstarší syn, v prípade, že syna nemal, jeho mladší brat.

Majetkové záležitosti skupiny a rodiny prerokúvali vždy muži, pretože len oni mohli byť vlastníkami. Pri svadbe kúpia rodičia oboch strán manželom voz a koňa. Keď sa manželia rozišli, žena si berie veci, ktoré sú jej osobným vlastníctvom, ostatné si necháva muž. Musí však on alebo jeho rodičia vrátiť rodičom ženy takú sumu, akú si určia, že ich stáli výlohy na svadbu a ostatné trovy s ňou spojené. Ak sa nevedia dohodnúť, spor rieši vajda. Dnes, keď sa dievča vydá, dajú jej rodičia zariadenie pre domácnosť, prípadne dostane aj veno v peniazoch. Ona sama má však právo rozhodovať len o peniazoch, ktoré dostane na svadbe. Po svadobnej hostine tancuje s každým prítomným tanec, za ktorý jej tento dá na pripravený tanier určitý obnos peňazí podľa svojich finančných možností.

Ak otec zomrie, dedia po ňom synovia. Keď umrie bezdetný muž, o pozostalosť sa delia jeho bratia. Ženy sú v každom prípade z dedenia vyľúčené.

Po oslobodení r. 1945 MNV v Rožkovianoch vyzval cigánskych občanov, aby si zo svojho stredy zvolili miesto vajdu správcu tábora, ktorý by sa staral o poriadok a čistotu v tábore a bol by akousi prevodnou pákou medzi táborom a MNV. Táto funkcia je neplatená a časove nie je nijako obmedzená. V prípade, ak by správca tábora nevyhovoval požiadavkám či už tábora alebo MNV, zvolí sa nový predseda. Cigáni sami ho však nenazývajú správcom tábora, ale „mujaľo“. Terajší správca tábora Semko, ktorý sa priženil do rodiny Makulovcov, má 58 rokov a je správcom tábora od roku 1946. Aktívne sa zapojil do Slov. nár. povstania a bol dlhší čas zajatý: je zamestnancom národného podniku „Zber“ v Prešove.

Záverom možno povedať, že rodina u týchto Cigánov v kočovnom a polokočovnom období bola patriarchálna s jednotlivými párovými rodinami. Keď sa partija príliš rozrástla, rozdelila sa na dve časti alebo na tri. Nová časť si zvolila aj nového vajdu. Najbližší príbuzní vždy utvorili jednu partiju, tiež neskôr, keď sa usadzovali, stavali si najbližší príbuzní vedľa seba.

Dnes sa patriarchálna veľkorodina s jednotlivými párovými rodinami mení na monogamnú.

Nomenklatúra príbuzenstva

rodina	nipo
otcov otec	phuro dat
matkin otec	phuro dat
otcova matka	phuro dej
matkina matka	phuro dej
otec	dat
otcov brat	le dadeske pral

muž matkinej sestry	la dako pheňake rom
muž otcovej sestry	le dadeske pheňake rom
matkin brat	la dake pral
test'	sokro
brat starého otca	papu
brat starej matky	mami
sestra starého otca	lala
sestra starej matky	lala
matka	dej
matkina sestra	la daki pheň
žena otcovho brata	le dadeske pralesko romni
žena matkinho brata	la dako praleske romni
otcova sestra	la dadeski pheň
festiná	sokra
brat	pral
syn otcovho brata	le dadeske pralesko šavo
syn matkinej sestry	la dake praleske šavo
syn matkinho brata	la dako pheňake šavo
syn otcovej sestry	le dadeske pheňake šavo
švagor	šogor
sestra	pheň
dcéra otcovho brata	le dadeske pralesko šej
dcéra matkinej sestry	la dake pheňako šej
dcéra matkinho brata	la dake pralesko šavo
dcéra otcovej sestry	le dadeske pheňake šavo
švagríná	šogorkiňa
syn	šavo
bratov syn	le praleske šavo
sestrin syn	la pheňake šavo
zať	žamutra
dcéra	šej
bratova dcéra	le pralesko šej
sestrina dcéra	la pheňake šej
nevesta	bori
synov syn	le šaveske šavo
dcérin syn	la šake šavo
synova dcéra	le šavesko šej
dcérina dcéra	la šake šej
Rodičia nevesty a ženícha sú si navzájom	chanamiko

ZVYKY A POVERY SÚVISIACE S RODINOU

Tehotná žena nesmela vykonávať ťažké práce. Ak vidí oheň, nesmie sa chytiť za život, aby dieťaťu neostal „oheň“, t. j. červený fl'ak na tvári. Ak prebehne pred tehotnou ženou mačka, dieťa bude bojzlivé. Tehotná žena nesmie jesť mnoho mäsa a piť mnoho mlieka, aby dieťa nebolo „dnu“ choré. Nesmie jesť mnoho kyslého, aby nemala zlé deti. Ak má tehotná žena vyrážky, bude mať syna, ak má tvár čistú — dievča. Deti narodené v máji

sú pekné a majú v živote šťastie. Dvojčatá prinášajú rodine šťastie, najmä ak sú to chlapci.

Šťastný deň pre pôrod (bachtale džis) je pondelok. Keď mala žena už rodiť, zaviezli ju do najbližšej dediny, alebo keď už bývali v Rožkovianoch, zavolali do domu „babu“ z dediny. Cigánska žena nikdy nemohla byť pôrodnou babou, pretože takúto ženu považovali za nečistú, ani žiaden muž by s takouto ženou nežil. Cigáni predtým ničili každý predmet, ktorý mala „baba“ v ruke, práve tak, ako nič z jej ruky neprijali. Dnes tieto predsudky na pôrodnú asistentku zanikajú. Dnes chodia tehotné ženy na pravidelnú lekársku prehliadku do Lipian. Malé deti sú určitú dobu po narodení pod pravidelnou lekárskou kontrolou, čím sa podstatne znížila ich úmrtnosť. (V kočovnom období bola detská úmrtnosť až 50%, r. 1952 sa úmrtnosť znížila na 8%).

Ak má žena ťažký pôrod, rozpustia jej vlasy, snímu jej prstene a zavolajú jej muža, aby ju držal okolo pása. Mastia jej brucho a okiadzajú ju cibuľou. Po pôrode dajú žene vypiť varenú alebo studenú pálenku — ako si sama žiada.

Dieťa vykúpu vo vaničke, do ktorej vložia peniaze, aby bolo bohaté. Peniaze si vezme pôrodná babka. Potom ho namažú sadlom, aby bolo zdravé a zabalia ho do vankúša a plienok. V kočovnom období bolo zvykom novorodeniatko okúpať v potoku, aby bolo otužilé proti zime a bystré ako voda. Ak sa narodilo so zúbkom, bude veľmi šťastné, ak v košielke, bude múdre, ale baba to nesmie vyraziť, kým dieťa nemá sedem rokov. Pod hlavu dajú dieťaťu chlieb, cesnak a hrebeň, aby ho striga nevymenila za svoje. Premenené dieťa veľmi plače, je polámané, nenaučí sa ani chodiť, celé je nepodarené. Takéto dieťa treba položiť niekde von a keď tam veľmi plače, jeho matka si preň príde. Aj žena musí mať pod hlavou cesnak, chlieb a hrebeň, aby ju „zlé“ nevyviedlo von. Dieťa musí mať tieto veci pod hlavou dotiaľ, kým nie je pokrstené a kým žena nejde na „vádzku“.

Žena, ktorá nejde na vádzku, stane sa strigou (vašori baba) a jej dieťa bude nepodarené. Striga môže hocikomu porobiť, urieknuť ho, v noci chodí gniaviť, kravám odoberá mlieko, niekedy s mliekom vytiahne aj krv, takže taká krava pomaly chradne a nakoniec ju musia zabiť. No vie urieknutie aj odčariť a kravám vie aj tak „porobiť“, aby mali mlieko husté ako smotana, podľa toho, komu chce urobiť dobre a komu zle. Treba s ňou veľmi dobre zaobchádzať, lebo taká striga sa ľahko urazí a je veľmi pomstivá. Môže sa premeniť na psa, mačku a pod., pretiahne sa popod dvere, cez kľúčovú dierku atď. Strigu možno ľahko poznať. Ak príde do domu, kde je načatý chlieb položený na stole tak, že striedka smeruje k oknu alebo k stene a kôrka ku dverám, striga nemôže vyjsť von a snaží sa chlieb obrátiť.

Na krst dostane dieťa od krstnej matky oblek zvaný „križmo“. Ak je novorodeniatko syn, kmotrovia sú z rodiny mužovej, ak dcéra, z rodiny ženej. Po krste je menšia hostina. Hoci dostáva dieťa pri krste vlastné meno, neskôr mu matka dá iné meno, podľa ktorého ho všetci v tábore volajú, napr.: Pruskaňa, Bojana, Luludža (luludži — kvet), Lolo nak (červený nos), Baro nak (veľký nos), Guju, Budi Kaštoro (drievko) Kocka, Pujka, Jaka a i.

Do roka nosí dieťa červenú stužku uviazanú na zápästí, aby ho nikto neuriekol. Do roka nestrihajú dieťaťu vlasy ani nehty, ktoré mu matka len ohrýza. Dieťa sa nesmie hrať s bábou, lebo by ostalo nemé. Kým sa dieťa nenaučí chodiť, nosí ho matka na chrbte v plachte. Po vystavení pevných obydlí ukladali dieťa do kolisky z plachty, zavesenej na strope. Dnes sa užíva aj drevená kolíska (kuna). Prv matka kojila dieťa veľmi dlho — do dvoch až troch rokov, pretože nemala prostriedky, aby ho mohla prikrmovať ľahkou detskou stravou. Aj v tomto smere nastala dnes zmena a dieťa prikrmujú priemerne asi od šiesteho mesiaca.

Prv nechodili deti do školy vôbec a aj dnes ich chodí pomerne veľmi málo (zo 40 školopovinných detí pravidelne navštevuje školu 7), pretože väčšinou odchádzajú na jar s rodičmi či už do Čiech alebo na zber železa. O menšie deti sa stará matka, ktorej pomáhajú dcéry. Synovia pomáhajú otcovi. Sotva deti dospeli, už sa ženili a vydávali. (Chlapci od 16. roku, dievčatá od 14. roku, niekedy aj mladšie).

Pred sobášom (baripen) majú mladí ľudia úplnú pohlavnú voľnosť. Keď sa dvaja mladí dohodli, že sa vezmú, mládenec to oznámil rodičom. Potom ženích aj s rodičmi šiel pýtať nevestu od jej rodičov, ktorým ponúkli pálenku prinesenú za tým účelom. Ak jej rodičia pálenku prijmú, znamená to, že so sobášom súhlasia. Potom sa spýta mládenec dievčaťa, či ho chce. Keď mu aj teraz dá kladnú odpoveď, dohodnú sa, kedy bude svadba.

Dnes sú tri druhy svadby: stará cigánska svadba, cirkevný sobáš a civilný. Prv sa svadby odbavovali len podľa cigánskeho zvyku: Keď sa určil termín svadby, oznámili to vajdovi. Tento mladomanželom v prítomnosti celého príbuzenstva nasypal do dlaní omrvinky chleba zmiešané so soľou, aby žili stále spolu, aby jeden bez druhého ani žiť nemohli, tak ako chlieb je dobrý len so soľou. Nevesta jedla omrvinky z ruky ženíchovej, ženích z nevestinej. Nakoniec ich vajda polial červeným vínom, aby mali zdravú krv. Nasledovali jedlá z toho, čo kto priniesol — ženy jedlá, muži liehové nápoje. Mladomanželom oddelili jedlá do zvláštnej nádoby, do ktorej vložili hrebeň alebo štetku, aby stále spolu žili tak, ako sú zuby na hrebeni alebo štetiny v štetke. Pri tom sa spievalo, rozprávalo, hralo a tancovalo. Neskôr vajda nalieval do dlaní mladým len pálenku, ktorú pili jeden druhému z ruky. Rodičia potom spoločne zakúpili mladým voz a koňá.

Tento spôsob svadby sa robí až dodnes. Úradný sobáš nasleduje obvykle až o niekoľko rokov, ak sa medzitým mladí nerozídu. Úradný sobáš je pre Cigáňov, ktorých rodičia kočovali, pomerne komplikovanou záležitosťou. Ženích aj nevesta potrebujú rodné listy svojich rodičov, ktorí často nevedia, kde sa narodili, čo veľmi sťažuje hľadanie v matrikách. Tiež úradne povolený vek na sobáš je vyšší ako vek, v ktorom sa Cigáni obvykle sobášia.

Na úradný sobáš ide nevesta (terni) v svetlých dlhých šatách (bielych, ružových, žltých a pod.). Družičky majú biele šaty so závojmi. Mladý zať (terno) ide v tmavých šatách, najčastejšie v čiernych. V gombíkovej dierke má rozmarínovú vetvičku od nevesty. Na sobáš ide nevesta s družbom, ženích s družičkou. Cestou tam i späť im hrá hudba, ktorú platí ženích. Zo sobáša sa ide k neveste na večeru. Dvere nájdú svadobníci zavreté. Družba klope na dvere a volá: „Aba avil'em anda khangeri. Šaj mukename ando kher. Ke but phurdam pala terni.“ (Veľa sme chodili, kým sme našli nevestu. Teraz nás už môžete pustiť do domu.) Otvoria im dvere a usadia ich k stolu. Ženy nosia misy s jedlom. Prvá, ktorá nesie, náročky sa potkne, misu rozbije, črepy zozbiera aj s jedlom a položí pred mladých na tanier, aby sa nerozišli a žili spolu tak, ako je to jedlo s črepami zmiešané. Po hostine sa tancuje. Najprv tančí nevesta s hlavným družbom, ktorý ju viedol na sobáš, potom s ďalším družbami aj s družičkami a s ostatnými. So svojím mužom tancuje nakoniec. Za tanec dá každý neveste určitý obnos peňazí, ktoré sa stanú jej osobným vlastníctvom. Nad ránom prejdú svadobníci do ženíchovho domu, kde hostina a veselie pokračuje. Sem donesú aj nevestinu výbavu — dve periny, osem záhlavkov, päť-šesť plachiet, obrusy, uteráky a ak je zámožnejšia aj nábytok. Mladí žijú nejaký čas u svojich rodičov, potom si postavlia za pomoci celej rodiny vlastný dom. Keď sa stavlia dom, zarezú sliepku a dajú ju pod základy. Pod uhly domu vložia peniaze. Keď je dom hotový, dajú na štít veniec (kosoruvo) a dnu pustia koňa, psa alebo mačku, pretože prvá bytosť, ktorá vkročí do nového domu, do roka umrie.

Keď niekto umrel v období kočovného spôsobu života, pochovali ho do dvadsaťštyri hodín, aby sa ho čo najskôr zbavili jednak zo strachu pred ním samým, jednak z toho dôvodu, aby im pri ďalších cestách nebol na obtiaž. Mŕtveho pochovali čo najďalej od ľudských obydlí v pustatine, v lese, podľa toho, kde sa práve kočovná skupina nachádzala. Mŕtveho obliekli najlepšie ako mohli, zabalili ho do vrecoviny a uložili k nemu aj predmety, ktoré mal za života najradšej (fajku, tabak, pálenku, nejaké jedlo, prípadne koňa, dieťaťu hračku a pod.). Do skrížených rúk mu vložili mincu. Potom sa vajda s mŕtvym rozlúčil, hodil na neho hrst zeme a pokynul ostatným prítomným, aby ho zahádzali zemou, čo títo za veľkého

náreku aj urobili. Na hrobe spálili všetky veci zosnulého a hneď išli ďalej, pretože verili, že zosnulý sa po smrti zmení na zlého ducha a môže im uškodiť. Keď zomrel vajda, pochovali ho so všetkými znakmi jeho hodnosti.

V dobe, keď bývali títo Cigáni už v Rožkovianoch v zemniciach alebo v kolibách, keď niekoho pochovali, zabili doskami na určité obdobie vchod, aby sa mŕtvy nemohol vrátiť domov.

Každý mŕtvy sa príde na tretí deň po smrti rozlúčiť. Keď má niekto dve srdcia a umrie, druhé srdce žije ďalej a mŕtvy chodí domov k rodine. V takom prípade treba mŕtveho vykopať a najbližší príbuzný (v kočovnom období mujaľo) mu prepichne živé srdce. Potom mŕtveho položia nazad do hrobu, ale tak, aby ležal tvárou k zemi a znova ho zasypú.

Jednej žene zomrel muž, ale aj po smrti chodil za ňou. Po čase sa jej aj dieťa narodilo. Ona sa chcela vydať za druhého a aby mala od prvého muža pokoj, vykopali ho a prepichli mu srdce. Potom už za ňou neprišiel.

Inej žene zase zomrel muž hneď po svadbe. Hoci ho riadne pochovali, chodil celý mesiac v noci za ňou, aj žil s ňou. Raz ju volal za sebou. Ona si obliekla veľa šiat. Doviedol ju až k hrobu, vošiel dnu a volal ženu, aby aj ona išla. Začala sa vyzliekať a šaty hádzala do jamy. Keď už nič nemala, začala si trhať vlasy a hádzala aj tie. No v tom hodiny na veži v dedine odbili práve poľnoc a jama sa zavrela. Viac už za ňou mŕtvy neprišiel.

Keď mŕtvy obchádza okolo domu, treba zapáliť slamu a hodiť ju za ním. Mŕtvy sa premení na zviera, najčastejšie na čierneho psa, utečie a viac nepríde.

Od príchodu do Rožkovian pochovávali Cigáni svojich mŕtvych až na tretí deň. Mŕtveho, kým nie je pochovaný, každú noc strážia, pričom rodina zosnulého pripraví jedenie a najmä pitie, aby strážiaci nezaspali. Dodnes dávajú mŕtvemu do truhly niektorý obľúbený predmet a peniaz, aby mal „na offeru“. Nekrstené novorodeniatka zakopú bez pohrebu.

LIEČENIE A HYGIENA

Lekárska pomoc bola dlho odopieraná tým, ktorí si nemohli za ňu dobre zaplatiť. Aj ťažko liečiteľné choroby si liečili Cigáni sami vlastnými, väčšinou nedostatočnými a primitívnymi prostriedkami. Následkom tohto stavu bola vysoká detská úmrtnosť (50%) a priemerný vek u dospelých sa pohyboval v hranici 45—55 rokov. Chorobám napomáhalo nepravidelné stravovanie, podvýživa, nedostatočná hygiena, malá možnosť ochrany pred nepriaznivým počasím a pod.

Proti rôznym chorobám neboli však bezradní, ale snažili sa ich liečiť svojimi vlastnými prostriedkami. Ako ľudia, ktorí sú úzko spätí s prírodou, poznajú Cigáni účinky mnohých rastlín a využívajú ich na liečenie. Boli

to najmä niektoré staršie ženy zvané „drab daj“ (matka zelín), ktoré liečili bylinkami. Žena zvaná „grabovica“ liečila zasa pomocou rôznych magických úkonov. Okrem toho na liečenie používali tuk zvierat, masírovanie, pijavice a iné prostriedky, ako to vidieť z uvádzaného materiálu:

Hlísty: piť odvar z hlístnika. V stredu a v piatok, keď majú hlísty otvorené ústa, treba jesť kyslú kapustu, aby vyšli von. Dva razy do týždňa jesť červenú kalinu.

Hlava: prikladať octové obklady, chrenové listy alebo listy z konského šťaveľa, taktiež teplú masť, surové postrúhané zemiaky.

Horúčka: chorému dávali piť moč, zmiešaný kvôli chuti so sladkým mliekom. Na telo prikladali chrenové listy alebo postrúhané zemiaky.

Hrdlo: pil sa čaj najčastejšie z čiernej bazy, lipového kvetu, šalvie, materinej dúšky, jahodníčka a pod.

Kolika: chorému dajú na brucho rozrezaný zemiak a do neho zapichnú päť zápaličiek. Zápalky zapália a prikryjú ich aj so zemiakom hrnčekom. Keď hrnček odpadne, bolesť prestane. Dáva sa tiež piť moč z kravy alebo koňa.

Krvotok: čaj z nevädzových kvetov.

Kútiky na ústach: potierať šťavou z vtáčnika.

Obličky: odvar z prasličky alebo psieho jazyka.

Lišaj: keď sa niekomu vyhodil na tvári lišaj, prepichovali kožu na jeho obvode ihlou, aby sa nešíril ďalej. Potierať ho rosou z trávy alebo obloka, prikladať horúcu lyžicu alebo iný teplý kov.

Oči: keď bolia, treba ich vymyť studenou vodou. Ráno rosu pozbierať a ňou oči potierať. Tri razy denne frknúť do očí tekutú vodu. Harmančekový obklad. Obklad z odvaru ľaliového kvetu. Na zapálené oko priložiť handričku zmočenú v materskom mlieku. Keď sa na oko chytalo belmo, nakvapkali do neho šťavu z lastovičníka, alebo potreli oko močkou. Tiež do oka fúkali slamkou podrvený cukor alebo podrvenú škrapinu z vajca a potom belmo stiahli. Keď mal niekto na oku jačmeň, z cesta ušúľali 9 odrobiniek veľkosti jačmeňa. Upekli ich na pahrebe, namastili a každým zrnom oko pretreli. Použitie zrnká spakruky hádzali psovi.

Omrzliny: potierali sadlom alebo mozgom z vrany, prikladali surové zemiaky, bravčovú žlč, mokrú handru alebo nahádzali do vody uhlíky a nad takto vzniknutou parou omrzliny zahrievali.

Otlaky: salicyl zmiešať so starou masťou a priložiť, potierať zajačím sadlom, priložiť ľudský výkal.

Pichanie: priložiť na bok kožu z čerstvo stiahnutého zajaca, handru s nehaseným vápnom alebo pijavice, piť moč s mliekom, preťať žilu, chrenové listy potieť a priložiť na handru.

Plúca: piť odvar z plúcника, čaj z plúcника, malinového listu a z jater-

níka. Na pijavý alebo novinový papier nakvapkať husie sadlo a priložiť ho. Keď mal niekto „suchú chorobu“ (Tbc), prikladali mu čerstvo stiahnutú kožu zo psa. Jedla sa psia masť a mäso. Hrud' natierali had'ou masťou. Dobré je piť oslie mlieko a jesť chren s horčicou. Piť odvar z májových zelín a kúpať sa v ňom.

Pôrod: keď má žena ťažký pôrod, dávajú jej piť odvar zo žitnej hubky, z jahodníčka, pálenku, cesnakovú vodu, ocot a i.

Pozbieraniny: prikladajú skorocel', okvetný list z bielej ľalie, morskú cibuľu.

Potrat: na potrat dávali vypiť odvar z cyprusu, alebo namočili cyprus na dva dni do pálenky a dávali vypiť. Odvar z koreňa fialky.

Prechladnutie: chorého, najmä dieťa, paria nad odvarom materej dúšky.

Rany: na hnisavú ranu prikladali repíček, aby sa vyčistila. Potom priložili pavučinu, aby sa skôr zrástla. Keď sa niekto poreže, priložia mu vápno zoškrabané z múru. Prikladá sa koža z mladého zajaca, list z podbeľu, alebo sa dá rana vylízať psovi. Na hnisavé rany sa prikladá ľan so sadlom, uschnutý a uvarený javorový list, zelený lipový list; do mlieka sa postrúhajú zemiaky a z tejto kaše sa prikladajú obklady. Prikladá sa tiež vlčie jablko, chlieb, kaša z múky a zo starej masti. Na rezné rany sa prikladá krvavník alebo pavúk. Umývať v mydlinovej vode, priložiť studenú hlinu alebo rozbité vajce.

Reuma: na obklad sadlo z poľného zajaca, chodiť ráno naboso po rose, kadiaľ ešte nikto nechodil.

Spáleniny: priložiť mokrú handru alebo červenú hlinu, bielko z vajca, konopný olej, soľ, makový olej, bôrovú kôru.

Nespavosť: ak niekto nemohol spať, dali mu vypiť odvar z makovice, najmä deťom.

Srdce: masáže, piť pálenku, najlepšie koňak.

Malária: jesť zapraženú rybaciú polievku a varené raky.

Čierny kašeľ: piť oslie mlieko a ak nie je, spáliť srst' z osla a prášok vypiť s nejakou tekutinou.

Mizerere: užívať alpu po kávových lyžičkách.

Temperitis: pije sa voda so spálenou múkou alebo čierna káva, d'alej zázvor, štipľavé korenie, pálenka s korením, sladké mlieko s hnojovkou.

Trachom: potlčený kúkol' fúkať do očí. V oku vraj rastú malé vlásky, ktoré svrbia, a preto treba liečenie zamerať tak, aby tieto vlásky vypadali. Nakvapkať med, v špirituse vymočiť bielu ľaliu, prikladať mokrú handru.

Ucho: keď bolelo ucho, nakvapkali dnu materské mlieko alebo harmanček. Prikladali petrolejovú handru, jelšový list, aby vyšiel hnis, odvar z volského chvosta, do ucha nalievali čistú rozohriatu bravčovú masť.

Udreniny: keď sa niekto udrel tak, že sa pod pokožkou zrazila krv, priložili na to miesto pijavicu, aby krv vytiahla. Pijavicu potom vložili do krabice, nasypali jej na hlavu soľ, čím ju prinútili, aby krv „vypľula“. Podľa tejto krvi zistili, či má zranený otravu alebo nie. (Ak mal, krv bola zrazená a čierna).

Urieknutie: ak bol niekto slabý, mal horúčku a chcelo sa mu stále spať vzniklo podozrenie, že je urieknutý. Ak sa chceli presvedčiť, vzala „graborovica“ sito, rozkrútila ho na noži a podľa toho, ktorým smerom a pri ktorom slove sa sito zastavilo, určili, či chorého uriekol chlap, žena alebo dievča. Alebo do vody nahádzali deväť uhlíkov a čítali ich odzadu. Keď všetky uhlíky dopadli na dno, chorý bol urieknutý. Potom mu tou vodou pretreli oči, sluchy a žily na zápästí. Dali zovrieť vodu, po tri razy dali do nej medzi prsty soli, tri žeravé uhlíky, tri kôrky z chleba, a keď sadlo niečo na dno, chorý bol urieknutý a opakom sukne mu tou vodou pretreli oči. Uvarí sa čistec, v ktorom chorého umyjú, ak ostane niečo na dne, je urieknutý. Do hrnca dajú vodu, navrch krížom položia dve slamky, do vody hádžu uhlíky a pritom odzadu rátajú od deväť do jednej. Touto vodou urieknutého umyjú. Nad ránom treba odtrhnúť po konáriku z deviatich rozličných stromov (rakyta, hruška, čerešňa, jablň atď.) a spolu s kusom hrdzavého železa vyvariť a v tom urieknutého vykúpať.

Vlasy: aby dobre rástli, natierali ich močom. Ak mal niekto riedke vlasy alebo mu vypadávali, natieral si ich lojom z hovädzieho dobytká. Aby boli lesklé, umývali ich v odvare margaréty alebo materinej dúšky, aby boli aj mäkké. Malým deťom natierali vlasy kuracím sadlom, aby ich mali lesklé a husté. Aby boli vlasy hrubé, umývali ich v odvare hrubých konopí. Aby vlasy dobre rástli, naštiepili na jar klinom brezu a šťavou z nej natierali pokožku na hlave. Konskou masťou natriech, aby boli lesklé.

Vredy: vymočiť v odvare repička. Priložiť poľskú alebo obyčajnú cibuľu alebo mokrá handričku, dobre natretú mydlom.

Vyrážky: treba potierať ovčím hnojom a ak vznikli od uštipnutia hmyzom, pritlačiť ich nožom.

Zápcha: vypíť kyslé mlieko, odvar z bukvice, sladké drevo.

Zapareniny: prikladajú na ne potlačený cesnak, obklad z odvaru striberníčka.

Zlomeniny: najprv napravili a obviazali, potom obváz zaliali voskom z rozpustených sviečok. Na ranu dávali tiež korenie z kostivalu vypražené na masť. Keď tento obklad odpadne, je kosť zrastená. Napraviť, priložiť slaninu a doštičky.

Zuby: boľavé zuby potierali cesnakom, močkou, posypali soľou alebo prikladali handričku namočenú do špiritusu. Keď si niekto vybil zub, vytopili zo sliepky sadlo, zmiešali s odvarom kopytníka a natierali tým d'asno.

Potom miesto chýbajúceho zuba vložili zub z mladého teľaťa a drôtikom ho pripevnili o ostatné zuby. Nakoniec nový zub zaliali horúcou smrekovou smolou. Asi o dva týždne zub zrástol s ďasnom. Na líce prikladať teplý popol. Dieru v zube zapchať smolou z borovice. Zub vraj bolí vtedy, keď je v ňom červík. Aby ho dostali von, postupovali nasledovne: na uhlíkoch pálili uhorkové semiačko. Vedľa uhlíkov postavili nádobu s vodou. Chorý si sadol nad uhlíky, držal otvorené ústa, aby mu mohol dym z uhorkových semiačok vniknúť do zubov. Asi o päť minút si sadol nad nádobu s vodou s otvorenými ústami a za chvíľku červík zo zuba vypadol do vody a bolesť prestala.

Žalúdok: na pokazený žalúdok sa pije slaná voda, aby chorý jedlo vyvrátil. Dobré je piť aj odvar z polynku, čaj z nevädzových kvetov, repičkový čaj a silnú pálenku.

Žlčový kameň: piť odvar z rozchodníčka.

Žltáčka: dala sa piť pálenka s pivom alebo odvar z nejakých žltých kvetín, najčastejšie harmanček. Uvarilo sa žlté proso, do toho sa vmiešalo 5—6 žltkov a keď to chorý častejšie jedol, žltáčka prestala.

Mnohé z týchto liekov užívajú Cigáni dodnes, no väčšinou len pri menších zraneniach a ľahkých ochoreniach. Pri vážnejších ochoreniach sa ochotne zverujú lekárskeho ošetrovaniu.

Hygiena pri kočovnom spôsobe života bola minimálna. Šaty sa neprali vôbec a nosili sa dotiaľ, kým sa celkom nerozpadli. Bielizeň sa nenosila a blúzky, košele a pod. sa prali veľmi zriedka a aj to bez mydla. Do kotla sa dala zovrieť voda a odev sa nechal vyvariť s popolom. Potom sa vyplákal v potoku. Čistenie zubov bolo neznámou vecou a dodnes sa nerobí. Umývanie tiež nebolo pravidelné, najmä v zime sa neumývali vôbec.

Dnes je situácia podstatne lepšia. V každej domácnosti nájdeme koryto, mydlo, prípadne prášky na pranie. Perie sa podľa potreby. Výmena čistej bielizne je ešte pomerne dosť individuálna. V niektorých rodinách sa vymieňa pravidelne každý týždeň, v iných zriedkavejšie. Práve tak je to aj s kúpaním, umývaním a zmývaním hlavy.

Hygiena obydlija je taktiež rôzna. V bytoch, kde je dlážka, čistota sa udržiava ľahšie, pretože zatiaľ čo hlinená dlážka sa len zametie, drevená sa musí rajbať. Napriek tomu je hygiena v obydliach s drevenou dlážkou vyššia, pretože sa tu dáva na čistotu väčší pozor. Pred takýmto domom je čečina alebo handra, kde si vstupujúci môže očistiť obuv, na dlážku sa tu nepľuje, nehádzu sa na zem nedopalky z cigariet atď., ako sa to deje v obydliach s hlinenou podlahou.

Veľmi individuálna je hygiena pri varení. Riad sa síce po použití väčšinou umyje, ale často sa utiera napr. do špinavej utierky alebo inej handry, ktorú

používajú súčasne aj ako prachovku a pod. Aj k príprave jedál sa prikračuje bez predchádzajúceho umytia rúk.

Celkove možno konštatovať, že hygiena, ktorá bola v kočovnom a polokočovnom období ozaj minimálna, dnes je podstatne lepšia, no stále ešte nedostačujúca.

LUDOVÁ UMELECKÁ TVORBA

Zlé materiálne podmienky kočovného spôsobu života mali za následok, že sa na jednej strane vytvorilo veľké bohatstvo rozprávok a piesní a na druhej strane výtvarné umenie bolo a je len veľmi málo zastúpené. Hlavná príčina spočíva v tom, že okrem kováčskych výrobkov si títo Cigáni nikdy nezhotovovali sami také predmety, kde by okrem zručnosti mohli uplatniť aj výtvarný prejav. Tak nielenže sami nespracúvali suroviny potrebné na odev, ale po celé kočovné obdobie ho ani nešili. Nosili vždy odev predtým už ušitý, málokedy kúpený ako nový. Väčšinou sa stávali až jeho druhými majiteľmi. Pri polousadlom spôsobe života si ženy vedeli ušiť niektoré jednoduchšie súčiastky odevu, ako napr. sukňu alebo zásteru, ale nikdy ne-nájdem na odevu napr. výšivku alebo inú ručne zhotovenú ozdobu. Dnes Cigáni v Rožkovianoch nosia prevažne odev konfekčný, kupovaný. Čo sa týka obydli, pri hlinených domoch, ktoré si sami stavajú, možno pozorovať určitý výtvarný prejav. Steny obytných miestností sú spestrené farebnými horizontálnymi pásmi a strop kruhmi. Táto jednoduchá ornamentika je urobená ručne pomocou štetca. Drevené a iné domáce náradie donedávna väčšinou chýbalo.

Celkove možno povedať, že v kočovnom období a u väčšiny takmer po celé polokočovné obdobie neboli podmienky pre výtvarné umenie z toho dôvodu, že životná úroveň týchto Cigánov bola minimálna a nevyžadovala si predmety, pri vyhotovení ktorých by sa mohla uplatniť aj výtvarná stránka. Dnes, keď sa tieto predmety bežne užívajú, nerobia si ich sami, ale kupujú hotové.

Na druhej strane sa vytvorilo veľké rozprávkové a piesňové bohatstvo. Folklór ako prejav a súčasť ich ideológie vyjadruje túžby a prania tohto ľudu a je, ako o folklóre hovorí M. Gorkij . . . „vcelku odrazem prírodných jevů, boje s prírodou a odrazem sociálneho života v širokém uměleckém zeseobecnění“.³

Dej v rozprávkach a piesňach je odrazom života tvorcov. Zatiaľ čo napr. v roľníckych rozprávkach, keď sa hrdina dostane k peniazom, kupuje dom, polia, dobytok a nástroje, ktoré potrebuje ako roľník, hrdina cigánskych

³ M. Gorkij, *O literatuře*, Praha 1951, 552—553.

rozprávok kupuje voz a dobré kone a odchádza opäť do sveta. Dej cigánskych rozprávok súvisí s putovaním, ktoré nikdy nekončí, práve tak ako aj dej rozprávok samých. Všetky rozprávky kočovného obdobia sú dejove neukončené. V priebehu deja vznikajú a zanikajú mnohé postavy, ktorých úlohu dej nevysvetľuje. Niektoré rozprávky sú veľmi krátke, zachytávajú len jednu príhodu a prekvapujúco náhle končia bez akéhokoľvek rozuzlenia situácie. Iné sú opäť veľmi dlhé, jedna rozprávka naväzuje na druhú, udalosti každodenného života spleta s prvkami fantastického folklóru.

Prevládajúcou formou cigánskej tvorivosti sú piesne. Podobne ako rozprávky aj piesne berú námet prevažne z kočovného života. Hlavnou tematikou je tu kôň. Novšie piesne hovoria o ceste za prácou do Čiech, kam dnes odchádza hodne mužov a čiastočne aj ženy. Iné piesne zosmiešňujú starý cigánsky tábor. Ani piesne, najmä staršie nemajú súvislý dej. Sú to len určitým spôsobom nadhodené myšlienky, jedna sa preplieťa s druhou, tá opäť s inou ešte skôr, ako je dokončená prvá myšlienka.

Na ukážku uvediem niekoľko rozprávok a textov:

Kde bolo tam bolo, v sedemdesiatej siedmej krajine, kde bol kostol opásaný zlatými klobásami, žil chudobný Cigáň. Zobral sa a šiel skúsiť svet. Prišiel do lesa, kde býval iný Cigáň, ktorý mal chalupu s dvadsiatimi štyrmi dverami. Na každých dverách bol zvonček. Zobrali sa spolu na poľovačku. Naraz beží za nimi zajac: „Počkaj Cigáň, pôjdeme na poľovačku spolu.“ Odstrelili jeleňa, ťahali ho za sebou a prišli na koniec lesa. Tu ho priviazali k jednému stromu. Oni sa zobrali a šli ďalej. Zajko sa premenil na človeka, podal Cigáňovi ruku a „počkaj, pôjdeme spolu na ďalšie cesty“. Žila jedna stará babka a tá bola ježibaba. Cigáni so zajkom ju stretli, zobrali ju so sebou a šli ďalej skúsiť svet. Tu ich babka zaviedla do svojej chalúčky. Deväťdesiatdeväť ich tam bolo a ešte ich chýbalo. Ona ich chcela zmárniť. Prišla noc, všetci zaspali. Len zajko žmúril, aby videl, čo s nimi urobí. Keď ježibaba vyšla, zajko vyskočil a pošli všetci do mesta. „Nevieš, koľko kilometrov je odtiaľto do mesta?“, spýtal sa zajko Cigána. Azda viem, ale neviem, kto tam býva. Zobrali sa a šli do mesta. Prišli do jednej chalúčky, ktorú vietor postavil z papiera. Bola veľmi maličká, len traja sa do nej vošli. Chalúčku vietor stále točil. Cigáni a zajko vošli dnu. Chalúčka sa otočila a oni sa zľakli. Ani nevedeli, kde sú. Chalúčka sa len točila. Zajko naraz zavolať: „Hop, hop, hop, toč sa s nami do mesta.“ A tak sa s nimi točila až k tomu zámku, kde žil starček, čo mal päťoro detí a starú ženu. Zobrali sa všetci a šli na ďalšie cesty. Zbadali jedného malého chlapca. Starček zavolať chlapca k sebe: „Poď sem, chlapče, pôjdeme spolu.“ Už sa končí rozprávka.

*

Kde bolo, tam bolo, v sedemdesiatej siedmej krajine, kde vodu viazali, pieseň hrabali a dve ženy sa po zadku škrabali, žil raz jeden chudobný človek, mal dvoch synov. Vybrali sa na cestu. Prišli do lesa, kde bývala ježibaba. Prišli dnu a zaklopali. Stará baba dnu klopala a klopala až do súdneho dňa. A chlapec sa spýtal: „Jaj, čože babka toľko klopeš?“ „Ja klopem toľko a toľko, už dvadsať rokov a budem až do smrti“.

Kde bol, tam bol, žil chudobný Cigán, čo chodil hrávať. Keď bol na Bal-káne, išiel hrať do jedného mesta. Boroš hral na base, druhý predhrával na husliach a on tiež hral na husliach. Prišli domov, žena vraví: „Kde si bol za ten čas a peniaze si nepriniesol, kde si ich dal?“ „Ja som ich požičal žabám. Krkali, že aby som požičal len takým, čo grabčali.“ Keď potom voda uschla, našli tam aj peniaze, čo žabám požičal, ale ich bolo málo a skoro sa minuli. Pošiel som na faru. „Pán farár, nemáte remeslo?“ „Áno, mám, ale musíš spraviť, čo ti uložím. Mám pod chalupou dvadsiatich štyroch zbojníkov, tých zastrelíš.“ Cigán prišiel večer, obliekol si čisté huňové nohavice, pošiel do stajne, vzal staré topánky, čo tam boli, a šiel ku zbojníkom do stodoly. Keď prišiel ku dverám, spýta sa ho veliteľ zbojníkov: „Čože tu chceš a čože tu hľadáš?“ „Ja som prišiel k vám na návštevu, že by ste ma zaviedli do vašej budovy.“

Išiel teda k nim do domu na zápas. Cigán vyhral. Prišiel k farárovi aj so zbojníkmi. On im povedal, aby dali spolu ruky a poviazal ich. Potom vyšiel a postrelal ich. V pivnici mali zbojníci zlata, striebra. Cigán si z každého nabral. Žena sa tomu veľmi zaradovala, šli do mesta a kúpili si dobré kone.

*

Kde bolo, tam bolo, v siedmej krajine, dvadsať štyri zbojníkov, tam sa držali. Vzali sa a šli skúsiť svet ďaleko a ďaleko. Prišli do jedného veľkého lesa. Našli tam dvadsaťštyri koní, sadli na ne a šli ďalej. Prišli do jedného mesta, kde býval kráľ. Spýtali sa ho, či nemá pre nich nejaké remeslo. „Áno, mám pre vás, chlapi.“ Jeden z nich bol mladší, Popolvárik. Jeho remeslo bolo za pecou. Iný bol pri koňoch. Každý sa dal do svojho remesla. Prišiel raz taký čas, že osem kráľov šlo na tohto jedného kráľa. Popolvárik sadol na svojho koňa a išiel aj on bojovať. Vybojoval kráľovu dcéru. Zobral sa odtiaľ z kráľovstva a šiel ďalej hľadať šťastie. Šiel sám a našiel valašku a starodávnu zhrdzavenú pušku. Prišiel do lesa k jednej chalúpku, kde bývala ježibaba, čo stále jedla snehové papiere. „Klop, klop na ľadové dvere.“ Kto je to? Kto je taký smelý chlap, že sa odvážil prísť zaklopať na ľadové dvere? Kde ste sa tu vzali?“ „Hľadáme šťastie. Nemáte babka Zima nejaké remeslo pre mňa?“ „Ale mám pre teba, synku. Keď budeš poslušný a službu dobre splníš, budeš môj sluha. Budeš obsluhovať moje statky.“ Ježibaba sa zobrala a šla na poľovačku. Chlapec Popolvár zostal sám. Nakrmil všetky

statky. Prišiel jeden malý džad (žobrák). Pekne pozdravil a spýtal sa Popolvára, či nemá preňho nejaké remeslo. „Áno, mám pre teba. Budeš krímit voly a statok.“ Keď prišla domov ježibaba, malý džad sa jej veľmi zľakol a spýtal sa jej: „Mamka moja, nemáš pre mňa remeslo?“ A ona pre neho mala. Popolvárika poslala na poľovačku a oni doma urobili veselie. Popolvárik sa vrátil, čakal vonku, čo ďalej urobia. Potom šiel pre starčeka a odišli na ďalšie cesty, lebo toto remeslo sa im nepáčilo. Išli do veľkého mesta do krčmy a Popolvár sa spýtal, čo je tu za novina. Krčmár povedal, že sa kráľova dcéra vydáva. Zobral sa Popolvárik aj starček a cestou sa pridali aj pes Bobík. Prišli do zámku, nikto sa im nechcel ozvať. Zrazu Bobík vyskočí, otvorí bránku a vraví: „Počkajte tu na dvore na mňa.“ Tak čakali na Bobíka. Ten išiel do zámku, premenil sa na kráľa a poslal pre Popolvára. Potom Popolvárik musel vyzliecť handry a Bobík-kráľ mu dal nové moderné šaty. A tak išli na tú svadbu aj so starčekom. Zrazu starček spadol, ale hneď sa aj zodvihol. Popolvárik a Bobík nevedeli, čo sa robí so starčekom. Len keď už išli všetci tancovať, starček sa na prostriedku striasol, spadli z neho šaty a hneď mal moderné šaty, ešte krajšie ako Bobík. Sám sa tiež premenil na kráľa. Popolvárik ho hľadá, nevedel kde sa starček stratil. Ihneď skočil na javisko a rozkázal, aby všetci králi hľadali starčeka. Králi starčeka hľadajú, starčeka nenašli, lebo starček sa premenil na kráľa. „Tak už ma Popolvárik nehľadáj“, riekol starček, „lebo ja som sa premenil na kráľa.“ Tu sa Popolvárik zobral a hneď išiel do kráľovej záhrady a hneď sa premenil aj on na najmladšieho kráľa. Tak boli všetci traja králi, žili spolu až do smrti, stále si vyhrávali. Aj ja som tam bol, ale je už koniec rozprávky.

*

Ge'em ando Čecho body vurikindem.
Kindem mange babam edešone kure.
Kindem lenge babam jegono abrako,
hoj, tedžezin o drom tejle Periešiske.
A palkote gejlem hapoj bikindemle.
Nach'ajvem prema miken.
Hoj, devla lenpre lende
bišezera avi jegono abrako.
Gejlem andi Karša.
Kindem andi kure, hoj tedžezin
o drom andi Rožkovany.
Kote gejlem tejle,
kindem ande kure, hoj, tedžezin,
aj vipleva aj višečka
čatar demle mišto, apoj bešlem po vurdon.

Hoj, romni pálal pala mro dumô.
Apoj bešlem anglal me o phuroro
haj, sas mange jek čum anglal bešľema,
haj, putasim nosma,
kasa, na kasa haj, le bude romenca
kana miškindem, kana cipantrindem
aba tela Lipiana sinas.
(Pôjdem do Čiech, predám body,
nebudem ťažko robiť, aby ma neboleli ruky.
Budem robiť šmelinu a budem dobre žiť.
Kúpim si dobré, pekné kone,
kúpim si mech obroku,
aby vydržali cestu až do Prešova.
Potom som tam šiel a som ich tam predal.
Nevadťte sa so mnou, že som ich predal,
hoj, bože, dostal som za ne dvadsaťpäť tisíc
a jeden mech obroku.
Idem teraz do Košíc kúpiť si kone,
ale aké kone, dobré kone, aby výdržali
cestu do Rožkovian.
Tam som šiel dolu,
kúpil som im vrece múky a plevu, aj sečku.
Dobre sa nažrali, potom boli bujné ako bujaky.
Moja žena sedela vo voze vzadu
a ja starý človek sedím vpredu,
ako hej, ako nie,
mal som v ruke bič,
ako som udrel moje kone,
už som bol v Lipianoch v meste.)

Taborike roma,
o šmercici kidel
palo khera lenge khangel
o pušu nija len danderel.
(Cigánsky tábor je plný smetí,
sú tam pekné domy,
mačky po nich chodia.)

Ada džives me adajso,
uto Šara, kaj avava.
Bešas, bešas, karin kanas,

lumaj draga luludži,
taves mangeh bachtari.
(Dnes som tu, zajtra
môžeme byť v Šariši.
Sedíme a kde chceme budeme,
hrozno aj kvietok,
aby sme boli šťastní.)

*

Trados duj jekhuren, devla,
nedveňolce raji.
Taj i romni pálal
po zeleno vurdon.
Chuči tele pinka
šup grastenca.
Hoj, tedžezin o drom,
ži po Slovensko,
po romano pľaco
sapele punkasko pľaco.
(Poháňal som dva kone, bože,
do bieleho rána,
A žena vzadu,
v zelenom voze.
Skoč dolu z voza,
prilož ku koňom líce,
aby vydržali až na Slovensko,
na cigánske miesto,
ktoré sa volá Punkaskovo miesto.)

*

Mištoj tuke babam andi lači soba
tajme čoro pirav ezera te rodav.
Ciro da ezera baro hilo
šindem i romni kurvindas.
Šinela i bomba pelake pašovre,
mivel kodo kerdas
šavorencu randas.
(Dobre je babám v teplej izbe,
ja chudobný chodím za peniazmi,

peniaze nehľadám, lebo prišla novina,
že mi žena odišla s druhým.
Nech jej bomba spadne na rebrá,
prečo to len urobila,
deti osireli.)

Sina, devla, sina,
čoro bango khuro,
tojsas tista suro.
Hoj, baro bachtalo,
kana bikinovles,
štramba puške davles
tajsa paruvovles
dovleske šaveske
žasa po foro andi bo'ara
(Mám, bože, mám
pekného chudého bieleho koňa,
keď ho pôjdem predať,
tak ho najprv zastrelím
a vezmem na trh do bo'ara aj deti.)

*

Kasim romni mares les odel
uman nane minden man odel
oj Maria, so man dinal
andro ilo hari pen.
(Kto má ženu, nech sa nehanbí,
a kto ju nemá nech sa hanbí,
oj Mária, či si mi dal
do srdca veľký žiaľ.)

Pri všetkých týchto piesňach nie je prvoradý text, ale hlavná je melódia vyjadrená jednak spevom, jednak hudobným nástrojom. Rožkovianski Cigáni sa pamätajú na niektoré z takýchto starých hudobných nástrojov, ktoré si sami zhotovovali. (Boli to „huri“, „lavuta“, „brugova“ už podrobne opísané v stati o zamestnaní.) Najmä na husliach vedia Cigáni reprodukovat' množstvo variantov hudobných motívov, ktoré sa oddávna v týchto rodinách trajú. Svojou melodičnosťou, striedaním rytmu od celkom pomalého až k najväčšiemu možnému zrýchleniu pôsobí táto hudba hlboko emocionálne. Hudobné nadanie a veľká prispôsobivosť spôsobuje, že ľahko vedia interpretovať hudbu národa, medzi ktorým žijú.

Zmysel pre tanec a rytmus je vyvinutý práve tak u rožkovianskych Cigánov, ako aj u ostatných. Často malé deti, štyri-päť ročné vedia úplne presne a rytmicky vytancovať aj najzložitejšie čardášové figúry. Rožkovianski Cigáni tancujú s obľubou „vlašiko čardáš“, ktorý pokladajú za svoj tanec, na rozdiel od maďarského čardáša, tzv. „ungriko čardáš“. Je to v podstate bežný čardáš, v ktorom nájdeme prvky čardáša maďarského a východniarskeho. Tancuje sa v rôznom zložení: alebo len ako tanec mužský, alebo len ženský, ako ženský alebo mužský tanec sólový, ale najčastejšie ako tanec spoločný. Vyhranené typy tanca tu nenájdeme. Tanečník sa riadi rytmom hudby a tancuje prvky, ktoré ho pritom napadnú a zhodnú sa s rytmom. Dá sa povedať, že takýto tanec je vlastne vždy improvizovaný. Ženy pri sólovom tanci alebo v niektorých figúrach spoločného tanca zdôrazňujú rytmus lúskaním prstov.

Rozprávky, piesne, tance a hudba sú dodnes u Cigánov vo veľkej obľube. Nechýbajú ani pri jednej významnejšej príležitosti (svadba, krst, tryzna za zomrelým), no tieto zábavy boli súčasne jedinými, ktorými si krátili Cigáni dlhé večery na svojich cestách.

Možno s určitosťou predpokladať, že v nových podmienkach a v nových možnostiach, ktoré sa dnes poskytujú aj Cigánom, rozvinie sa aj ich folklórna tvorba, pre ktorú majú veľmi dobré predpoklady v obsahove nových dielach, a bude ju možné využiť okrem iného v masovo-politickej a výchovnej práci medzi Cigánmi.

ЭМИЛИЯ ЧАЯНКОВА

БЫТ И КУЛЬТУРА РОЖКОВЯНСКИХ ЦЫГАН

Цель настоящего исследования — вкратце познакомить читателей с вопросом о происхождении цыган, с условиями, в которых они были вынуждены жить в прошлом и которые подействовали на их низкий жизненный уровень и создали немало отрацательных моментов в их общем образе жизни. Автор избрал предметом своего исследования именно цыган из села Рожковяны не потому, что их положение является исключительным, что жизнь этих цыган, в прошлом и в настоящем, отличается от других групп, но, г. о., потому, что их образ жизни типичен для кочевых и полукочевых цыган вообще.

Цыгане происходят из средней части передней Индии. Прародину они покинули в 8 веке н. э. В среднюю Европу они прибыли лишь в 14 веке. Сначала они были в разных странах встречены дружелюбно, но уже во второй половине 16 в. они подвергаются гонениям во всех европейских государствах. Лишь в 18 в. их положение в средней Европе улучшается. С тех пор они начинают постепенно переходить на оседлый образ жизни. Но большая часть их все еще кочует. Кочевые и оседлые цыгане были подвергнуты расовой дискриминации, особенно в период второй мировой войны. Диктатура пролетариата освободила цыган из униженного положения и дала им все предпосылки для быстрого развития. На примере полуседлых цыган в Рожковянах мы видим этнографический характер одной такой группы. В одежде, жилище и т. п. они зависели от своей среды, поэтому в этих районах сохранилось лишь наибольшее количество специфически

этнических элементов. Но в обычаях, в родовом строе, в фольклоре и в других проявлениях духовной культуры таких специфических элементов несравненно больше. Причиной этого было то обстоятельство, что развитие цыганского этноса задерживалось неблагоприятными внешними вмешательствами.

С изменением экономических отношений и с возможностью постоянного заработка наступает также изменение в общем образе жизни. Быстро повышается общий жизненный уровень. Рожковские цыгане строят себе в наше время новые жилища, взрослые и дети хорошо приодеты, существенно улучшилось питание. Прямым следствием этого является понижение смертности и случаев заболевания. Но культурный уровень все еще не удовлетворяет. Напр. неграмотных больше 90 %. В этом отношении надо будет приложить все усилия для того, чтобы поднять культурный уровень цыган (а не только в Рожковьянах). Чтобы помочь им повысить жизненный и особенно культурный уровень, надо корневым образом познакомиться с общим образом их жизни как в прошлом, так и в настоящем, чему могут послужить, в первую очередь историко-этнографические исследования.

EMÍLIA ČAJÁNKOVÁ

LEBEN UND KULTUR BEI DEN ROŽKOVIANER ZIGEUNERN

Zusammenfassung

Der Zweck dieser Monographie ist die kurze Bekanntgabe des Ursprungs der Zigeuner, der in der Vergangenheit aufgezwungener Lebensbedingungen, wodurch ihr heutiger niedriger Lebensstandard, sowie weitere negative Momente in ihrer Gesamtlebensart verursacht wurden. Die Zigeuner von Rožkoviany wurden für diese Monographie keineswegs deshalb auserwählt, als ob sie eine Ausnahmestellung innehielten, ihr Leben in der Vergangenheit oder auch heutzutage vom Leben anderer Gruppen abweichend gestaltet würde, sondern im Gegenteil darum, dass ihre gesamte Lebensart für die Wanderzigeuner oder Halbwanderzigeuner überhaupt typisch ist.

Die Zigeuner stammen aus dem mittleren Gebiet von Vorderindien. Die Heimat verliessen sie wahrscheinlich im VIII. Jh. u. Z. Nach Mitteleuropa gelangen sie indessen erst im XIV. Jh. Zuerst wurden sie in verschiedenen Ländern freundschaftlich empfangen, doch schon in der zweiten Hälfte des XVI. Jh. begann man sie immer mehr in allen europäischen Ländern zu verfolgen. Erst im XVIII. Jh. beginnt sich ihre Stellung in Mitteleuropa zu bessern. Von dieser Zeit an beginnen sie langsam ansässig zu werden. Ein grosser Teil jedoch lebt immer noch auf Nomadenart und auch als ansässige Zigeuner unterliegen sie einer Diskrimination, die im Rassismus während des zweiten Weltkrieges ihren Höhepunkt erreicht. Die Diktatur des Proletariats befreite die Zigeuner aus ihrer erniedrigenden Lage und bietet ihnen alle Möglichkeiten zu einem raschen Aufschwung. Am Beispiel der heute halbansässigen Zigeuner in Rožkoviany wird der ethnographische Charakter einer solchen Gruppe merkbar. In Kleidung, Wohnung u. a. m. waren sie vollkommen an die eigene Umgebung angewiesen. Daher blieben auf diesem Gebiet nur wenige ethnographisch spezifische Einzelheiten erhalten. Jedoch von den Gepflogenheiten, Stammeseinrichtungen, vom Folklore und anderen Äusserungen der Geisteskultur blieben ungemein mehr dieser spezifischen Elemente erhalten. Dies geschah aus dem Grunde, dass das Ethnikum der Zigeuner durch ungünstige äussere Eingriffe in der Entwicklung aufgehalten wurde.

Mit der Aenderung der Wirtschaftsverhältnisse und der Möglichkeit eines ständigen

Verdienstes kam auch die Aenderung der Gesamtlebensart. Das gesamte Lebensniveau steigt ungewöhnlich schnell. Die Rožkovianer Zigeuner bauen heute neue Wohnhäuser, Erwachsene und Kinder sind ausreichend bekleidet, die Nahrung hat sich erheblich gebessert. Daraus folgt direkt die Senkung der Säuglingssterblichkeit und der Krankheiten. Die Stufe der Kultur ist jedoch immer noch unzulänglich. So beträgt z. B. der Analphabetismus mehr als 90%. In dieser Richtung wird noch viel Arbeit notwendig sein, um das kulturelle Niveau der Zigeuner (und zwar nicht nur in Rožkoviany) auf eine notwendige Stufe zu erheben. Um ihnen hierbei behilflich zu sein, muss man mit ihrer gesamten Lebensart sowohl in der Vergangenheit, als auch heute gründlich bekannt werden, was uns in erster Reihe durch historisch-ethnographische Forschungen ermöglicht wird.